

IHMISOIKEUSKESKUS
MÄNNISKORÄTTSCENTRET
HUMAN RIGHTS CENTRE

Perus- ja ihmisoikeustilanne Suomessa

Ihmisoikeusvaltuuskunnan suositukset
hallituskaudelle 2019-2023

Perus- ja ihmisoikeustilanne Suomessa
- Ihmisoikeusvaltuuskunnan suositukset
hallituskaudelle 2019-2023

Taitto: Joonas Tupala

ISBN 978-952-7117-30-9

<https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/julkaisut/>

© Ihmisoikeuskeskus

2019 Helsinki

1 Perus- ja ihmisoikeudet eivät ole vain arvoja paperilla	4
2 Ihmisoikeusvaltuuskunnan kannanotot 2016-2018	6
Naisiin kohdistuva väkivalta ja perheväkivalta	6
Translain kokonaisuudistus	6
Turvapaikanhakijoiden oikeusturva	6
3 Perus- ja ihmisoikeudet päätöksenteossa	7
Perus- ja ihmisoikeudet valtioneuvostossa	7
Tutkimustiedon käyttö ja tietopohjan laajentaminen	8
Lainsäädännön ja päätöksenteon vaikutusarvioinnin kehittäminen	8
4 Perus- ja ihmisoikeuksien edistäminen, seuranta ja valvonta	10
Ihmisoikeuskasvatus ja tieto oikeuksista	10
Riippumattomat rakenteet ja perus- ja ihmisoikeuksien seuranta ja valvonta	11
5 Yhdenvertaisuus, eriarvoisuus ja osallisuus	12
Yhdenvertaisuus ja tasa-arvo työelämässä	12
Häirinnän, syrjinnän ja viharikosten lisääntyminen	12
Lisääntyvä taloudellinen ja yhteiskunnallinen eriarvoisuus	14
Kuntien itsehallinto sekä alueellinen yhdenvertaisuus	16
Osallisuus - kaikki samanarvoisia, kaikilla samat oikeudet	16
6 Vammaisten henkilöiden oikeudet	18
Vammaisten henkilöiden oikeuksien edistäminen, suojelu ja seuranta	18
Vammaisten henkilöiden sosioekonomisen aseman parantaminen	18
Esteettömyys ja saavutettavuus	19
Osallisuus	19
7 Vanhusten oikeudet	20
Vanhusten oikeuksien toteutuminen	20
Oikeusperustainen lähestymistapa vanhuspalveluihin	20
Tiedon, seurannan ja valvonnan kehittäminen	21
8 Tulevaisuuden teemat - täällä jo tänään	22
Digitalisaation, tekoälyn ja kybermaailman perus- ja ihmisoikeushaasteita	22
Mediakentän muutos - medialukutaito, disinformaatio ja valeuutiset	23
Ihmisoikeusvaltuuskunnan suositukset perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseksi hallituskaudella 2019-2023	24

1 Perus- ja ihmisoikeudet eivät ole vain arvoja paperilla

Perus- ja ihmisoikeuksiin on kohdistunut viime vuosina voimistuvaa kyseenalaistamista ja haastamista niin Suomessa kuin kansainvälisestikin. Kansainväliseen sääntöpohjaiseen järjestelmään suunnatut hyökkäykset ja arvostelut horjuttavat vakautta globaalisti ja uhkaavat Suomelle tärkeitä arvoja: ihmisoikeuksia, demokratiaa ja oikeusvaltioperiaatetta. Myös Suomessa on ravisteltu tätä arvopohjaa ja kyseenalaistettu perus- ja ihmisoikeuksia, kun julkisuudessa on kritisoitu kansainvälisten ihmisoikeussopimusten velvoitteita tai perusoikeuksien merkitystä.

Yhtenä myönteisenä kehityksenä nousee puolestaan esille yritysten yhä merkittävämpi sitoutuminen yritys vastuukysymyksiin. Suomalaisyhtykset ovat viime vuosina kiinnittäneet enemmän huomiota ihmisoikeuksiin ja osoittaneet halua edistää niiden toteutumista niin omassa toiminnassaan kuin yhteiskunnassa yleisestikin.¹

Kansliapäälliköt julkaisivat alkuvuodesta 2019 yhteisen näkemyksen Suomelle tärkeistä kysymyksistä hallituskaudella 2019-2023.² Linjauksessa painotetaan, että ihmisoikeuksien, demokratian ja oikeusvaltioperiaatteen edistäminen on Suomelle nykyisessä tilanteessa entistäkin tärkeämpää. Suomen on sitouduttava monenkeskiseen yhteistyöhön ja toimittava

siinä aloitteellisesti. Tämä tarkoittaa äänen käyttämistä yhä voimakkaammin kansainvälisillä areenoilla.

Suomella on vahva vaikuttamisen paikka EU-puheenjohtajuuskaudellaan vuonna 2019. Puheenjohtajuus osuu haastavaan ajankohtaan, kun agendalla on suuria kysymyksiä, kuten brexit ja yhteinen maahanmuuttolinjaus. Samaan aikaan unionin sisällä on vakavia ongelmia oikeusvaltioperiaatteen noudattamisessa. Suomen on käytettävä tehokkaasti puheenjohtajuuden antamat mahdollisuudet perus- ja ihmisoikeuksien vahvistamisessa EU:ssa ja sen toiminnassa.

Vastaava mahdollisuus vaikuttaa perus- ja ihmisoikeustilanteeseen kansainvälisesti on ollut marraskuussa 2018 alkaneella Suomen Euroopan neuvoston puheenjohtajuuskaudella. Puolivuotisen puheenjohtajuuskauden yhdeksi keskeiseksi tavoitteeksi nostettiinkin eurooppalaisen ihmisoikeus- ja oikeusvaltiojärjestelmän vahvistaminen.³

Myös kansallisesti on tehtävä jatkuvaa työtä sen varmistamiseksi, että perus- ja ihmisoikeudet toteutuvat käytännössä. Hallituksella ja viranomaisilla on velvollisuus kaikessa toiminnassaan edistää perus- ja ihmisoikeuksia.

Ihmisoikeuskeskus, sen kansallinen yhteistyöelin Ihmisoikeusvaltuuskunta ja eduskunnan oikeusasiamies muodostavat yhdessä kansallisen ihmisoikeusinstituution (National Human

1 <https://tem.fi/yhteiskuntavastuu>

2 http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161329/01_19_Mahdollisuudet_Suomelle_VALTOON.pdf?sequence=4&isAllowed=y

3 <https://um.fi/euroopan-neuvosto-suomen-puheenjohtajuuskausi-2018-2019>

Rights Institution, NHRI).⁴ Ihmisoikeusvaltuuskunta koostuu kansalaisyhteiskunnan, perus- ja ihmisoikeustutkimuksen sekä muiden perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseen ja turvaamiseen osallistuvien toimijoiden edustajista.⁵ Valtuuskunta on kannanottojensa ja keskustelujensa pohjalta koonnut tähän julkaisuun keskeisiä ajankohtaisia perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä ja niitä koskevia suosituksia erityisesti seuraavaa hallitusohjelmaa ja hallituskautta ajatellen.

Esimerkiksi lainsäädännön, erilaisten viranomaishankkeiden sekä valtion ja kuntien tulo- ja menoarvioiden perus- ja ihmisoikeusvaikutusten etukäteisarviointia on tehostettava seuraavalla hallituskaudella. Lainsäädännön arviointineuvoston toiminnassa on vahvistettava perus- ja ihmisoikeusvaikutusten tarkastelua. Lisäksi eri viranomaisten osaamista arviointien tekemisessä on kehitettävä nykyisestä.

Perus- ja ihmisoikeuksia edistävien, seuraavien ja valvovien toimijoiden resursseja, toimivaltaa ja siten myös toimintamahdollisuuksia on vahvistettava. Tavoitteena on niiden voimava-

rojen ja asiantuntemuksen järkevä käyttö, jotta ne pystyvät tehokkaasti valvomaan perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista ja edistämään kansalaisten yhdenvertaisuutta.

Demokratian ja oikeusvaltion peruskiviin kuuluu ihmisten mahdollisuus osallistua yhteiskunnan toimintaan yhdenvertaisesti. Osallisuutta on vahvistettava kaikkien väestöryhmien kohdalla, mutta erityisesti eri vähemmistöjen ja haavoittuvassa asemassa olevien osallistumismahdollisuuksia on parannettava. Esimerkiksi vammaisille on taattava esteettömät ja saavutettavat kanavat osallistumiseksi yhteiskunnallisiin prosesseihin ja päätöksentekoon.

Ihmisoikeusvaltuuskunnan nostamat epäkohdat eivät muodosta tyhjää listaa, mutta ne antavat hyvän lähtökohdan perus- ja ihmisoikeustilanteen kehittämiseksi Suomessa. Perus- ja ihmisoikeudet eivät saa jäädä vain arvoiksi paperilla. Niitä on toteutettava, suojeltava ja edistettävä käytännössä.

Kiitos Ihmisoikeusvaltuuskunnalle hyvästä keskustelusta Suomen perus- ja ihmisoikeustilanteesta ja valtuuskunnan sihteerille Leena Leikakselle sekä asiantuntija Susan Villalle tämän julkaisun kirjoitus- ja toimitustyöstä.

Sirpa Rautio
Ihmisoikeuskeskuksen johtaja,
Ihmisoikeusvaltuuskunnan puheenjohtaja

4 <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/tietoa-meista/kansallinen-ihmisoikeusinstituut/>

5 Ihmisoikeusvaltuuskunnassa on tällä hetkellä 38 jäsentä. Valtuuskunta edistää eri toimijoiden välistä tiedonkulkua ja käsittelee laajakantoisia ja periaatteellisesti tärkeitä ihmisoikeuskysymyksiä. Valtuuskunnan puheenjohtajana toimii Ihmisoikeuskeskuksen johtaja. Eduskunnan oikeusasiamies asettaa valtuuskunnan neljäksi vuodeksi kerrallaan. <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/tietoa-meista/ihmisoikeusvaltuuskunta/>

2 Ihmisoikeusvaltuuskunnan kannanotot 2016-2018

Ihmisoikeusvaltuuskunta on antanut vuosina 2016-2018 kolme kannanottoa: naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja perheväkivallasta, translain kokonaisuudistuksesta ja turvapaikanhakijoiden oikeusturvasta. Kannanottojen esittämät puutteet Suomen perus- ja ihmisoikeustilanteesta ja suositukset niiden korjaamiseksi ovat edelleen ajankohtaisia ja vaativat huomiota jatkossakin.

Naisiin kohdistuva väkivalta ja perheväkivalta

Lokakuussa 2018 Ihmisoikeusvaltuuskunta painotti Istanbulin sopimuksen täytäntöönpanoa koskevassa kannanotossaan muun muassa naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan vastaisen työn resursoinnin ja koordinaation puutteita.

Naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan vastainen työ edelleen aliresursoitua ja riittämätöntä (3.10.2018)

Translain kokonaisuudistus

Ihmisoikeusvaltuuskunnan kannanotto vuoden 2017 lopulla muistutti hallitusta translain kiireellisestä uudistustarpeesta. Lain sisältämä vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä on vakava ihmisoikeusloukkaus.

Ihmisoikeusvaltuuskunta vaatii translain kiireellistä uudistamista (13.12.2017)

Turvapaikanhakijoiden oikeusturva

Vuonna 2016 Ihmisoikeusvaltuuskunta painotti kannanotollaan turvapaikanhakijoiden oikeusturvan laajamittaisten heikennysten haitallisuutta ja erityisesti yksin tulleiden alaikäisten ja perheen yhdistämistä hakevien henkilöiden vaikeaa tilannetta.

Turvapaikanhakijoiden oikeusturvan heikennykset huolestuttavat ihmisoikeusvaltuuskuntaa (22.6.2016)

Suosituks

- Naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan vastaisen työn rahoitusta ja koordinaatiota parannetaan.
- Translaki uudistetaan kokonaisuudessaan ja vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä poistetaan laista.
- Turvapaikanhakijoiden oikeussuoja palautetaan muun muassa valitusaikojen ja oikeusavun saamisen osalta vuoden 2016 ulkomaalaislain muutoksia edeltäneeseen muotoon.

3 Perus- ja ihmisoikeudet päätöksenteossa

Perus- ja ihmisoikeudet valtioneuvostossa

Perusoikeudet taataan Suomen perustuslaissa kaikille Suomessa oleskeleville henkilöille. Perusoikeuksia ovat myös Euroopan unionin (EU) tunnustamat perusoikeudet, jotka on vahvistettu muun muassa EU:n perusoikeuskirjassa. Ihmisoikeudet on turvattu Suomea kansainvälis-oikeudellisesti velvoittavissa ja valtiosisäisesti voimaan saatetuissa kansainvälisissä sopimuksissa.

Perustuslain 22 §:n mukaan julkisella vallalla on velvoite turvata ja edistää näiden oikeuksien toteutumista. Perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen edistämisen parantamiseksi on ehdotettu ratkaisuja esimerkiksi oikeusministeriön tulevaisuuskaitsauksessa, joka julkaistiin kesäkuussa 2018.⁶

Oikeusministeriö asetti vuonna 2012 (ja uudelleen vuonna 2015) perus- ja ihmisoikeus-yhteyshenkilöiden verkoston, jossa on edustaja kaikista ministeriöistä. Myös eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia, valtioneuvoston oikeuskanslerin virasto ja Ihmisoikeuskeskus ovat mukana verkostossa asiantuntijoina. Verkosto kokoontuu säännöllisesti käsittelemään ajan-kohtaisia perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä.

Verkoston tehtävänä on muun muassa seurata valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeus-politiikan toimeenpanoa valtioneuvoston hyväksytyissä perus- ja ihmisoikeuksia koskevissa asiakirjoissa linjatulla tavalla, vahvistaa valtioneuvoston sisäistä koordinaatiota ja vuoropu-

helua perus- ja ihmisoikeusasioissa, valmistella kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma ja seurata sen toimeenpanoa sekä seurata Suomen ihmisoikeusvelvoitteiden ja -sitoumusten kansallista täytäntöönpanoa.

Verkoston perustaminen ja monet muut uudistukset ovat edistäneet hallinnonalojen sitoutumista perus- ja ihmisoikeuksien toteuttamiseen. Valtioneuvosto on myös hyväksynyt tähän mennessä kahdesti laaditun kansallisen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman (2012⁷ ja 2017⁸). Tästä huolimatta perus- ja ihmisoikeuksien edistäminen ja täytäntöönpano eivät aina näy riittävästi valtioneuvoston hallinnollisissa, lainsäädännöllisissä ja muissa uudistuksissa. Ihmisoikeusvaltuuskunta on nostanut näitä haasteita esille kannanotoissaan jo vuosina 2014 ja 2015.⁹

Perus- ja ihmisoikeudet toteutuvat yksilötasolla konkreettisesti paikallisesti, mutta esimerkiksi kuntatasolla ei ole selkeitä rakenteita perus- ja ihmisoikeustyön koordinaatiolle. Paikallistasa olisi kytkettävä nykyistä tiiviimmin ja aktiivisemmin mukaan keskusteluun perus- ja

7 <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/76365>

8 <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/79277>

9 Ihmisoikeusvaltuuskunta: perus- ja ihmisoikeudet turvattava kaikessa valtioneuvoston toiminnassa (5.10.2015) ja Ihmisoikeusvaltuuskunta kommentoi hallitusohjelmaa: valtioneuvoston tulee mm. laatia perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma (9.9.2014) <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/tietoa-meista/ihmisoikeusvaltuuskunta/ihmisoikeusvaltuuskunnan-kannano/>

6 http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160896/14_TUKA_OM_WEB.pdf

ihmisoikeuksista. Tämä vahvistaisi oikeusperustaista ajattelua paikallishallinnossa ja edistäisi oikeuksien toteutumista. Alue- ja paikallistasoon liittyviin perus- ja ihmisoikeuskysymyksiin ja -rakenteisiin on jatkossa kiinnitettävä enemmän huomiota erityisesti sote-uudistuksen yhteydessä.

Suositus

- Alue- ja paikallistason hallinnon sitoutumista perus- ja ihmisoikeuksien toteuttamiseen edistetään ulottamalla perus- ja ihmisoikeuskoordinaatio ja sen edellyttämät rakenteet myös alue- ja paikallistasolle.

Tutkimustiedon käyttö ja tietopohjan laajentaminen

Tutkimustiedon käyttöä lisäämällä laajennetaan päätöksenteon tietopohjaa ja parannetaan päätöksenteon laatua ja vaikuttavuutta. Valtioneuvosto vahvistaa vuosittain päätöksentekoaan tukevan selvitys- ja tutkimussuunnitelman.¹⁰ Suunnitelmaan otettavia hankkeita valittaessa ministeriöiden on otettava nykyistä paremmin huomioon myös perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen liittyvät tutkimustarpeet.

Tietopohjaa vahvistetaan perinteisen tutkimustiedon ja selvitysten lisäksi myös kehittämällä dialogia¹¹ ja lisäämällä päätöksentekoa tukevaa osallisuutta. Dialogi kehittää päätöksentekoprosessia läpinäkyvämmäksi, osallistavammaksi ja hyväksyttävämmäksi. Ihmisiä kutsutaan laajasti vaikuttamaan prosessiin ja tuottamaan päätöksentekoa tukevaa tietoa jo päätöksenteon alkuvaiheessa. Näin voidaan ratkoa kerralla toisiinsa liittyviä laajempia ongelmakokonaisuuksia, ja päätökset heijastelevat ihmisten tarpeita ja todellisuutta.

¹⁰ <https://tietokaytoon.fi/web/tietokaytoon/selvitys-ja-tutkimussuunnitelma>

¹¹ <https://www.sitra.fi/artikkelit/kohti-dialogista-suomea-dialogin-hyotya-paatoksenteolle/>

Edustuksellisen demokratian kehittämiseksi Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitra käynnisti Kansanvallan peruskorjaus -hankkeen syksyllä 2018.¹² Kesään 2021 asti jatkuvan hankkeen tarkoituksena on vahvistaa Suomen asemaa uudistumiskykyisenä demokratian mallimaana. Muun muassa digitalisaation tuella lisätään sekä edustuksellisen demokratian toimintakykyä että kansalaisten suurempia osallisuus- ja vaikutusmahdollisuuksia.

Suosituks

- Lainvalmistelun tietopohjaa vahvistetaan kartoittamalla perus- ja ihmisoikeuskysymysten tutkimustarpeita ja rahoittamalla tutkimuksia valtioneuvoston tutkimusvaroista.
- Tietopohjaa vahvistetaan myös kehittämällä dialogia ja lisäämällä päätöksentekoa tukevaa osallisuutta eri väestöryhmien osalta.

Lainsäädännön ja päätöksenteon vaikutusarvioinnin kehittäminen

Vaikutusten arvioinnin¹³ tavoitteena on tuottaa valmistelijoille, päättäjille ja sidosryhmille tietoa suunnitteilla olevan lainsäädännön ja muiden suunniteltujen toimenpiteiden vaikutuksista, merkittävydestä ja mahdollisista haitallisten vaikutusten lieventämismahdollisuuksista. Vaikutusarviointiin kuuluu lisäksi toteutetun uudistuksen vaikutusten seuranta. Arviointia ohjaa valtioneuvoston ohjeet säädösehdotusten vaikutusten arvioinnista (2007)¹⁴, jonka mukaan arvioinnissa on kiinnitettävä huomiota perus- ja ihmisoikeuksien tosiasialliseen toteutumiseen.

Ohjeistusta on täydennetty muun muassa kielellisten vaikutusten arvioinnin (2016)¹⁵ ja

¹² <https://www.sitra.fi/aiheet/kansanvallan-peruskorjaus/#mista-on-kyse>

¹³ <https://oikeusministerio.fi/vaikutusten-arviointi>

¹⁴ <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/76082>

¹⁵ <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/75595>

lapsivaikutusten arvioinnin osalta (2018)¹⁶. Lain valmistelija ja toimenpiteiden toteuttaja vastaavat lähtökohtaisesti vaikutusarviointien tekemisestä ja toteutumisen seurannasta. Perus- ja ihmisoikeudet on otettava huomioon arvioinnissa muun muassa oikeusministeriön julkaiseman lainkirjoittajan oppaan perusoikeusosion mukaisesti.¹⁷

Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston laintarkastusyksikkö¹⁸ tarkastaa ministeriöissä valmistellut lakiehdotukset ja muut kuin yleiseltä merkitykseltään vähäiset asetusehdotukset. Yksikössä työskentelee kuitenkin alle kymmenen henkeä, ja aikaa yksittäisen lakiehdotuksen tarkastamiseen on niukasti. Osin näistä resurssisyistä arviointi jäänee usein melko pinnalliseksi. Etukäteisarviointi voi jäädä puutteelliseksi esimerkiksi muutosten kumulatiivisen yhteisvaikutuksen osalta, mistä saattaa aiheutua suuriakin ongelmia perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen. Lainvalmistelijoiden perus- ja ihmisoikeustietoutta pitää lisätä ja laintarkastusyksikön resurssien riittävyys tarkistaa.

Viime vuosina on tehty useita lainsäädäntöuudistuksia, joilla on ollut budjettivaikutuksien kautta suoraa vaikutusta erityisesti kansalaisten taloudellisten ja sosiaalisten oikeuksien toteutumiseen. Vaikutukset eivät ole kohdistuneet yhdenvertaisesti kaikkiin kansalaisiin. Osa vaikutuksista ja niiden kasaantuminen on tullut niin niiden kohteille kuin päättäjillekin yllätyksenä. Tämän vuoksi olisikin erityisen tärkeää, että niin sukupuolivaikutukset kuin perus- ja ihmisoikeuksiin yleisemminkin vaikuttavat uudistukset arvioidaisiin huolellisesti etukäteen myös yhteiskuntadialogin avulla. Lisäksi on otettava huomioon muutosten yhteisvaikutukset ja seurattava vaikutusten kasaantumista. Kielteisten vaikutusten kasautumisen huomioimisen ohella vaikutusten jälkikäteisarviointia on tehostettava ainakin keskeisimpien uudistusten osalta.

Lainsäädännön arviointineuvosto perustettiin vuonna 2015.¹⁹ Neuvoston tehtävänä ei ole tehdä vaikutusarviointeja, vaan se arvioi hallituksen esityksistä laadittuja arviointeja ja antaa niitä koskevia kehittämissuhteita. Toistaiseksi arviointineuvosto on keskittynyt lähinnä taloudellisten vaikutusten arviointeihin, mutta se voi arvioida myös muita alueita. Arviointineuvosto voi tehdä aloitteita lainvalmistelun laadun kehittämiseksi. Lisäksi säädösten tultua voimaan se voi selvittää, ovatko lainsäädännön vaikutukset toteutuneet ennakoitun mukaisesti. Neuvoston arviot eivät sido ministeriöitä, vaikka arvioinnista ja sen huomioon ottamisesta tehdäänkin merkintä hallituksen esitykseen.

Valtioneuvosto nimitti maaliskuussa 2019 arviointineuvoston uudelle kolmivuotiskaudelle. Neuvoston ensimmäisellä kaudella taloudellisiin kysymyksiin painottunutta työtä on tärkeää laajentaa muun muassa kansalaisten yhdenvertaisuuteen ja tasa-arvoon liittyvään perus- ja ihmisoikeusperusteiseen arviointiin.

Suosituks

- Lainvalmistelijoiden perus- ja ihmisoikeusosaamista vahvistetaan koulutuksella.
- Lainsäädännön, erilaisten viranomais-hankkeiden sekä valtion ja kuntien tulo- ja menoarvioiden perus- ja ihmisoikeusvaikutusten etukäteisarviointia tehostetaan ja kielteisten vaikutusten kasaantumiseen kiinnitetään erityistä huomioita
- Lainsäädännön arviointineuvoston toiminnassa kiinnitetään aiempaa enemmän huomiota myös perus- ja ihmisoikeuskysymyksiin.

¹⁶ <http://www.julkari.fi/handle/10024/136377>

¹⁷ <http://lainkirjoittaja.finlex.fi/>

¹⁸ <https://oikeusministerio.fi/lainvalmisteluosasto>

¹⁹ <https://vnk.fi/arviointineuvosto>

4 Perus- ja ihmisoikeuksien edistäminen, seuranta ja valvonta

Ihmisoikeuskasvatus ja tieto oikeuksista

Perus- ja ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus²⁰ on välttämätöntä perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseksi yhteiskunnassa. Vuonna 2012 YK:n jäsenvaltiot hyväksyivät yksimielisesti YK:n ihmisoikeuskasvatusta koskevan julistuksen.²¹ Julistuksen mukaan ihmisoikeuskasvatusta on kaikki sellainen koulutus, kasvatus ja tiedotus, joka tähtää ihmisoikeuksien ja perusvapauksien maailmanlaajuiseen kunnioitukseen ja joka siten ehkäisee ihmisoikeusloukkauksia. Ihmisoikeuskasvatus antaa ihmisille tietoja, taitoja ja ymmärrystä omien asenteiden ja toimintatapojen kehittämiseksi ja vahvistaa ihmisoikeusmyönteistä kulttuuria. Tähän kuuluu sekä omien oikeuksien tunnistaminen että toisten oikeuksien kunnioittaminen.

Ihmisoikeuskasvatuksen lähikäsitteitä ovat muun muassa demokratiakasvatus, kansainvälisyyskasvatus, globaalikasvatus ja kansalaiskasvatus. Velvollisuus ihmisoikeuskasvatukseen toteuttamiseen voidaan välillisesti johtaa perustuslakiin asti. Perustuslaissa turvataan jokaisen oikeus maksuttomaan perusopetukseen sekä, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle yhtäläinen mahdollisuus saada kykensä ja erityisten tarpeidensa mukaisesti myös muuta kuin perusopetusta ja kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä (16 §).

²⁰ <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/ihmisoikeuskoulutus/mita-ihmisoikeuskasvatus-on/>

²¹ YK:n ihmisoikeuskasvatusta koskeva julistus (fi)

Perustuslaissa viranomaisille asetetaan myös velvollisuus turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen (22 §). Oikeuksien toteutumiseksi on välttämätöntä, että ne tunnetaan. Yleinen turvaamisvelvoite tarkoittaa esimerkiksi sitä, että oppilaitosten on taattava turvallinen ja terveellinen oppimisympäristö ja toimintakulttuuri.

Perusopetuslain mukaan opetuksen tavoitteena on tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen. Opetuksen on myös edistettävä tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta. Vastaavia säädöksiä on lisäksi muussa opetusalan lainsäädännössä. Valtakunnallisen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan ihmisoikeudet kuuluvat sekä velvoittavaan normipohjaan että niihin arvoihin, joille koko suomalainen perusopetus rakentuu. Myös lukio-opetuksen opetussuunnitelman perusteet ja ammattikoulutusta ohjaavat normit sisältävät samansuuntaisia säädöksiä.

Valtioneuvosto on kiinnittänyt erityistä huomiota perus- ja ihmisoikeuskasvatukseen, joka on yksi keskeisistä teemoista valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmassa vuosille 2017-2019. Toimintaohjelmassa tavoitteiksi nostettiin esimerkiksi valtioneuvoston kapasiteetin kasvattaminen perus- ja ihmisoikeusasioissa, turvapaikanhakijoiden tiedon lisääminen perus- ja ihmisoikeuksista sekä ihmisoikeuspohjaisen lähestymistavan vahvistaminen kehitysyhteistyön rahoitusinstrumenteissa.²²

²² http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79277/OM_9_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Kansalaisten lisäksi hallinnon eri tasoilla ja eri ammattialoilla työskentelevät virkamiehet, työntekijät ja vapaaehtoinen henkilöstö tarvitsevat perus- ja ihmisoikeustietoa työnsä tueksi. Ihmisoikeuskoulutuksen ja perus- ja ihmisoikeustiedon on oltava esteetöntä ja saavutettavaa. Eri kieliversioina (ml. viittomakielten ja selko-kielen käyttäminen) saatava sekä vammaisten henkilöiden apuvälineiden avulla käytettävissä oleva materiaali on edellytys perus- ja ihmisoikeusosaamisen vahvistamiseksi.

Suosituks

- Perus- ja ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta lisätään kaikilla hallinnon tasoilla.
- Kehitetään ja julkaistaan esteetöntä ja saavutettavaa perus- ja ihmisoikeustietoa eri kielillä sekä eri kommunikaatiokeinoille ja -tavoille soveltuvana.

Riippumattomat rakenteet ja perus- ja ihmisoikeuksien seuranta ja valvonta

Suomessa perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista edistävien, seuraavien ja valvovien toimijoiden kokonaisuus on kehittynyt viime vuosina monin tavoin. Vuonna 2012 perustettiin Ihmisoikeuskeskus ja sen Ihmisoikeusvaltuuskunta, jotka yhdessä eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian kanssa muodostavat kansallisen ihmisoikeusinstituution. Yhdenvertaisuuslain uudistuksen yhteydessä vuonna 2015 perustettiin uusi yhdenvertaisuusvaltuutetun tehtävä, ja erityisvaltuutetut (yhdenvertaisuusvaltuutettu, tasa-arvovaltuutettu, lapsiasiavaltuutettu ja tietosuojavaltuutettu) koottiin oikeusministeriön hallinnon alle. Lisäksi kansainvälisten sopimusvelvoitteiden voimaansaattamisesta (esim. YK:n vammaisyleissopimus, YK:n kidutuksen vastaisen yleissopimuksen valinnainen pöytäkirja) on syntynyt olemassa oleville toimijoille (kuten eduskunnan oikeusasiamiehelle) uusia erityistehtäviä.

Kehitysaskelleista huolimatta perus- ja ihmisoikeusrakenteet ovat kansalaisen näkökulmasta monimutkaiset, toimivallat osittain päällekkäisiä tai niiden väliin jää aukkokohtia. Myös toimijoiden resursoinnissa on parannettavaa, sillä monet ovat tehtäviinsä nähden liian pieniä. Lisäksi toimijoille on tullut tai niille ehdotetaan annettavaksi yhä uusia tehtäviä, ja on perustettu kokonaan uusia toimijoita, kuten tiedusteluvalvontavaltuutettu.

Vuonna 2018 oikeusministeriö asetti selvityshenkilön pohtimaan erityisvaltuutettujen hallinnollista yhdistämistä²³ sekä työryhmän selvittämään ja arvioimaan eduskunnan oikeusasiamiehen ja valtioneuvoston oikeuskanslerin tehtävien jakoa²⁴. Näiden ja mahdollisten uusien toimijoiden rakenteita, toimivaltuuksia ja resursseja onkin tärkeää tarkastella seuraavalla hallituskaudella muun muassa oikeusministeriön perus- ja ihmisoikeustoimijoista vuonna 2015 julkaiseman selvityksen pohjalta²⁵. Tavoitteena on oltava voimavarojen ja asiantuntemuksen järkevä käyttö ja kansalaisten yhdenvertaisuuden edistäminen.

Suositus

- Tarkastellaan perus- ja ihmisoikeuksia edistävien, seuraavien ja valvovien toimijoiden resurssi- ja toimivaltakysymyksiä ja vahvistetaan niiden toimintamahdollisuuksia.

23 https://oikeusministerio.fi/artikkeli/-/asset_publisher/oikeusministerion-yhteydessa-toimivien-valtuutettujen-ja-muiden-itsenaisten-toimijoiden-hallinnollista-yhdistamista-selvitetaan

24 https://oikeusministerio.fi/artikkeli/-/asset_publisher/tyoryhma-selvittamaan-ylimpien-laillisuusvalvojen-tehtavien-jakoa

25 <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/76601>

5 Yhdenvertaisuus, eriarvoisuus ja osallisuus

Yhdenvertaisuus ja tasa-arvo työelämässä

Uusi yhdenvertaisuuslaki tuli voimaan vuoden 2015 alusta, ja samalla yhdenvertaisuusvaltuutettu aloitti toimintansa. Yksittäiset työelämän syrjintätapaukset rajattiin kuitenkin yhdenvertaisuusvaltuutetun toimivaltuuksien ulkopuolelle. Tämä on ongelmallista oikeussuojan saataavuuden kannalta, mutta myös poikkeuksellista vertailtaessa käytäntöjä eri Euroopan maissa.

Suomessa työsyryntään puuttuvia viranomaisia ovat tasa-arvovaltuutettu naisten ja miesten välisen tasa-arvon sekä sukupuolidentiteetin ja sukupuolen ilmaisun osalta sekä työsuojeluviranomaiset (Aluehallintovirastot) muiden syrjintäperusteiden osalta.

Yhdenvertaisuuslakia olisi uudistettava niin, että yhdenvertaisuusvaltuutetulle annetaan työsuojeluviranomaisten (ja joiltain osin myös tasa-arvovaltuutetun) ohella toimivalta arvioida myös työelämässä tapahtuvaa syrjintää. Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimivaltuuksien laajentaminen on välttämätöntä yksilön oikeussuojan vahvistamiseksi.²⁶

Ajankohtaisia yhdenvertaisuus- ja tasa-arvo-kysymyksiä työelämässä ja koulutuksessa ovat yhä syrjintä sukupuolen, vammaisuuden, etnisyyden ja usean muun ominaisuuden perusteella, raskaus syrjintä, samapalkkaisuuden haasteet sekä perhevapaiden jakautuminen vanhempien kesken. Syrjintä työelämässä johtaa osaltaan esimerkiksi erityisesti naisten eläkeläisköyhyyteen.

²⁶ https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Kertomus/Documents/K_6+2018.pdf

Suositus

- Laajennetaan yhdenvertaisuusvaltuutetun toimivalta kattamaan työelämän syrjintätapaukset ja tehostetaan työelämässä ja koulutuksessa tapahtuvan syrjinnän ehkäisemistä.

Häirinnän, syrjinnän ja viharikosten lisääntyminen

Poliisin tilastojen mukaan vuonna 2017 uskontoon tai vakaumukseen kohdistuvien viharikosepäilyjen määrä kasvoi 58 prosenttia.²⁷ Antisemitismi ja islamofobia ovat lisääntyneet Suomessakin. Yleissivistyksen ja historiantuntemuksen edistäminen, taustaltaan erilaisiin ihmisiin tutustuminen ja kaikille yhteisen katso- musopetuksen ja yleisen uskontotieteen opetus ovat vain muutamia esimerkkejä uskonnon perusteella tapahtuvan syrjinnän ja vihapuheen sekä viharikollisuuden vähentämiseksi.

Maaliskuussa 2019 julkaistiin Suomessa viimeisen viiden vuoden aikana tapahtuneista viharikoksista raportti, jonka mukaan viharikosten yleisin motiivi oli ihonväri tai etninen/kansallinen tausta. Toiseksi yleisin motiivi oli uskonto tai vakaumus, ja lähes saman verran tapauksia liittyi seksuaaliseen suuntautumiseen. Raportin mukaan viharikos vaikuttaa uhriin

²⁷ https://www.polamk.fi/polamk_tiedottaa/1/0/viharikollisuuden_maara_tasoittunut_vuoden_2015_kasvupiikin_jalkeen_76110

usein hyvin pitkään ja uhri tarvitsee yleensä monenlaista apua.²⁸

Poliisiin tietoon vuoden 2017 aikana tulleissa viharikoksissa oli vammaisuuteen perustuvia rikosilmoituksia 36 prosenttia enemmän kuin vuonna 2016. Hieman yli kolmasosa rikoksista oli pahoinpitelyrikoksia, ja epäilty oli useimmiten uhrille tuttu.²⁹

Erityisesti verkkoympäristössä on yleistynyt nöyryyttäminen ja uhkailu, joka kohdistuu etenkin naisiin ja tyttöihin. Vihapuhe johtaa usein turvattomuuden tunteen lisääntymiseen. Monet eivät myöskään uskalla käyttää perustuslain turvaamaa sananvapauttaan, koska pelkäävät joutuvansa vihapuheen tai vihakampanjoiden kohteeksi. Vihapuheen ja sananvapauden välinen raja onkin monille epäselvä, joko tahattomasti tai tarkoituksellisesti. Myös poliitikot ja muut mielipidevaikuttajat käyttävät ajoittain asiatonta kieltä julkisuudessa. Valtioneuvosto asetti vuonna 2018 työryhmän laatimaan ehdotuksia rikoslailla rangaistavan vihapuheen ja lailla kielletyn häirinnän tehokkaammaksi kitkemiseksi sekä toiset ihmiset huomioon ottavan keskustelukulttuurin edistämiseksi.³⁰

Hallituksen kertomus kielilainsäädännön soveltamisesta (2017)³¹ ja kielibarometri (2016)³² osoittavat, että kieli-ilmapiiri on yleisesti huonontunut Suomessa. Lähes joka toinen

ruotsinkielinen ja joka viides suomenkielinen on kokenut arjessa häirintää tai syrjintää kielensä vuoksi. Viittomakielten käyttäjät kokevat, että taloudellinen tilanne on johtanut kritiikkiin viittomakielisten palveluiden kustannuksia kohtaan. Tutkittua tietoa viittomakielten käyttäjien oikeuksien toteutumisesta tai heihin kohdistuvat syrjinnästä ei juuri ole.

Myös oikeusministeriön tekemän otakantaa.fi-kyselyn mukaan yleinen suhtautuminen eri kieliä puhuviin on muuttunut huonompaan suuntaan. Esimerkiksi 71 prosenttia ruotsinkielisistä vastaajista koki, että yleinen suhtautuminen muita kieliä puhuviin on huonontunut. Suomenkielisistä vastaajista 41 prosenttia, saamenkielisistä 45 prosenttia, karjalankielisistä 30 prosenttia ja muunkielisistä 38 prosenttia koki, että yleinen suhtautuminen on huonontunut. Kyselyn avovastauksissa tilanteen taustasyiksi arvioitiin muun muassa lisääntyneet ennakkoluulot eri kieliryhmiä kohtaan ja koventuneet asenteet julkisesti käydyssä kielikeskustelussa.³³

Vähemmistöryhmät kokevat vihapuhetta tai häirintää yleisimmin valtaväestön taholta. Saamebarometrin (2016)³⁴ mukaan saamelaiset ovat kokeneet vihapuhetta muita ryhmiä useammin myös oman vähemmistöryhmänsä sisältä. Valtaväestön saamelaisiin kohdistama vihapuhe on liittynyt saamelaisien oikeuksien kieltämiseen tai saamelaiskulttuurin ja saamen kielten väheksyntään. Oman vähemmistöryhmän sisältä tuleva häirintä tai vihapuhe liittyy usein saamelaisidentiteetin tunnustamiseen tai eri saamelaisryhmien välisiin suhteisiin.

Romaneihin kohdistuu yhteisön ulkopuolisen syrjinnän lisäksi myös monia ryhmän sisältä tulevia kulttuurisidonnaisia paineita, jotka rajoittavat romanien perus- ja ihmisoikeuksien

28 http://www.uskot-resa.fi/uutiset/raportti_avaa_uhrien_kokemuksia_viharikoksista/?session=54721026

29 https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/154780/POLAMK_Rap131_web.pdf?sequence=1&isAllowed=y

30 https://oikeusministerio.fi/artikkeli/-/asset_publisher/1410869/laaja-alainen-tyoryhma-pohtimaan-vihapuheen-ja-nettikiusaamisen-vastaisi-toimia

31 http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160384/VNK_H0817_Hallituksen%20kertomus%20kielilains%20a4%20a4d%20a4nn%20soveltamisesta_net_7.pdf?sequence=4&isAllowed=y

32 https://oikeusministerio.fi/documents/1410853/4734397/Kielibarometri2016_yhteenveto140916_fi_2.pdf/67e81660-8731-4124-a3da-9dda236d9ddf/Kielibarometri2016_yhteenveto140916_fi_2.pdf.pdf

33 http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160384/VNK_H0817_Hallituksen%20kertomus%20kielilains%20a4d%20a4nn%20soveltamisesta_net_7.pdf?sequence=4&isAllowed=y

34 <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/78941>

toteutumista.³⁵ Ulkomaalaiset kokevat syrjintää, vihapuhetta ja jopa viharikoksia huomattavasti useammin kuin kantaväestön edustajat. EU:n perusoikeusviraston toinen Euroopan unionin vähemmistöjä ja syrjintää koskeva kyselytutkimus (EU-MIDIS II) vuodelta 2017 tuo tämän selvästi esille erityisesti Suomen osalta.³⁶

Suositukses

- Kehitetään uusia keinoja antisemitismiin ja islamofobiaan pohjautuvan viharikollisuuden torjuntaan ja toteutetaan valtioneuvoston vihapuhetta käsittelevän työryhmän ehdotukset laajamittaisesti.
- Ryhdytään toimiin yleisen kieli-ilmapiirin parantamiseksi ja tuetaan vähemmistöjen ja vähemmistökielten näkyvyyttä yhteiskunnassa. Erityisesti kiinnitettävä huomiota ruotsin kielen asemaan kansalliskielenä.

Lisääntyvä taloudellinen ja yhteiskunnallinen eriarvoisuus

Suomi on sitoutunut YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (TSS-sopimus) velvoitteisiin. TSS-sopimus sisältää muun muassa työhön ja työoloihin, terveyteen, asumiseen, ravinnonsaantiin, koulutukseen ja kulttuuriin liittyviä oikeuksia. Myös Euroopan neuvoston uudistettu sosiaalinen peruskirja velvoittaa Suomea sosiaalisten oikeuksien turvaamiseen ja edistämiseen. Suomi on saanut toistuvasti huomautuksia Euroopan neuvoston sosiaalisten oikeuksien komitealta perusturvan liian alhaisesta tasosta.³⁷

Lapsiperheköyhyys on jo vuosia ollut kasvava huolenaihe Suomessa. Yli 12 prosenttia suomalaislapsista elää köyhydessä. Lapsena koettu köyhyys on yhteydessä alhaiseen koulutustasoon, mielenterveysongelmiin ja koko väestöön verrattuna heikkoon hyvinvointiin aikuisiässä. Lapsiperheköyhyys liittyy usein työssäkäyvien vanhempien pienituloisuuteen, yksinhuoltajuuteen tai vanhemman työkyvyttömyyteen ja erityisesti pääkaupunkiseudulla korkeisiin asumiskuluihin. Sukupolvelta toiselle periytyvät hyvinvoinnin vajeet ja huono-osaisuus on laaja yhteiskunnallinen ongelma, johon ei ole kiinnitetty riittävästi huomiota.³⁸ Kyseessä on yleiseurooppalainen ongelma, kuten käy ilmi EU:n perusoikeusviraston vuonna 2018 julkaisemasta selvityksestä.³⁹

Sosiaaliturvan ja työttömyysturvan leikkaukset koskettavat kaikkia kansalaisryhmiä, mutta erityisesti niillä on ollut vaikutusta lapsiperheiden, vammaisten henkilöiden ja eläkeläisten elintasoon. Heillä ongelmat myös usein kasaantuvat. Terveydenhuollon asiakasmaksuja ja niiden omavastuuosuuksia on korotettu samaan aikaan leikkausten kanssa, mikä monilla pienituloisilla on johtanut ulosottokierteeseen. Pienituloiset tai paljon sairastavat joutuvatkin usein tekemään valintoja terveydenhoidon, lääkkeiden, ruoan ja muiden välttämättömien kulujen välillä, minkä seurauksena sairauksien aiheuttamat kustannukset voivat moninkertais-tua hoidon viivästytyä.

Myös lastensuojelun tilanne on vaikeutunut, mikä osaltaan eriarvoistaa lapsia ja nuoria. Vuonna 2017 lähes 18 000 lasta ja nuorta oli sijoitettuna kodin ulkopuolelle. Näistä lapsista oli huostaan otettuina lähes 60 prosenttia. Lastensuojelun avohuollon asiakkaina oli kaikkiaan noin 56 000 lasta ja nuorta.⁴⁰ Lapsia sijoitetaan

35 https://www.syrjinta.fi/documents/10181/10850/54370_romanitutkimus_tii-vistelma_final_07042014.pdf/6886b5ba-4c35-4ed7-85a6-edc1047fbb48

36 <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/eumidis-ii-main-results>

37 <http://www.julkari.fi/handle/10024/137711>

38 <http://www.vaestoliitto.fi/?x27375=6804543>

39 <http://fra.europa.eu/en/press-release/2018/help-end-child-poverty-plaguing-europe>

40 http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/136409/Tr17_18_LASU.pdf?sequence=5

kodin ulkopuolelle usein siksi, että lapsen mielenterveyspalvelut eivät ole järjestyneet muuten.⁴¹

Sosiaalityöntekijöillä ja sosiaaliohjaajille ei ole riittävästi mahdollisuuksia tavata lastensuojeluprosessissa olevaa lasta.⁴² Sosiaalitoimessa on resurssipula ja työntekijöillä kohtuuton työtaakka, minkä vuoksi sijaishuoltopaikkoja on vaikea valvoa. Sijoitetuilla lapsilla on laissa säädetty oikeus henkilökohtaiseen keskusteluun oman sosiaalityöntekijänsä kanssa, mutta se ei aina toteudu käytännössä.⁴³ Lastensuojelun päätyttyä alkava oikeus jälkihuoltoon vaihtelee toteutukseltaan kunnittain.⁴⁴ Perhepalveluiden usein vaihtuvat työntekijät ovat asiakkaille suuri ongelma. Ehkäisevät palvelut eivät toimi, ja tilanteet kriisiytyvät helposti. Lisäksi lasten mielipiteitä ja toivomuksia ei kuulla riittävästi. Viranomaisten kokonaisvastuu ja koordinaatio ovat sattumanvaraisia, ja palvelujärjestelmän monimutkaisuus uuvuttaa vammaisten ja pitkäaikaissairaiden lasten perheet.⁴⁵

Muun muassa apulaisoikeuskansleri on todennut tarkastustensa perusteella, että lastensuojelun valvontaa on kehitettävä nykyisestä. Lastensuojelupalvelujen tarjonta on laajentunut ja moninaistunut voimakkaasti viime vuosikymmeninä. Kun vielä vuonna 1988 yksityisten

yritysten osuus lastensuojelulaitosten ylläpitäjistä oli alle neljännes (23 %), nyt niiden osuus on noin 80 prosenttia.⁴⁶ Samanaikaisesti laitosten viranomaisvalvonnan rinnalle on otettu yhä useammin palvelutarjoajien omavalvonta. Aluehallintovirastojen mukaan omavalvontasuunnitelmat jäävät kuitenkin omavalvontana usein hallinnolliseksi välttämättömyydeksi. Yleisesti ottaen valvonta on lisäksi liian reaktiivista ja esille nouseviin epäkohtiin puuttumista. Jatkossa viranomaisvalvontaa olisi kehitettävä ennakkolisemmaksi ja ennaltaehkäiseväksi.⁴⁷

Syrjäytyneitä nuoria on 15–29-vuotiaiden ikäluokasta noin viisi prosenttia, joista kaksi kolmasosaa on miehiä.⁴⁸ Erityisesti nuorten miesten syrjäytyminen on kasvussa, eikä riskitapauksia tunnistamisesta huolimatta kyetä ohjaamaan palveluihin riittävässä määrin.

Suosituks

- Taataan riittävä toimeentulo kaikille nostamalla perusturvan tasoa.
- Vähennetään lapsiperheköyhyttä tarkastelemalla muun muassa sosiaali- ja työttömyysturvan leikkauksista lapsiperheille kasaantuvia vaikutuksia kriittisesti ja kehittämällä korjauskeinoja.
- Ryhdytään välittömiin toimiin lastensuojelun ammattihenkilöstön määrän ja laadun varmistamiseksi.
- Kehitetään lastensuojelun viranomaisvalvontaa ennakkolisemmaksi ja ennaltaehkäiseväksi reaktiivisuuden sijaan.
- Taataan riittävät mielenterveyspalvelut (myös ehkäisevien toimien osalta) lapsille ja nuorille koko maassa ja edistetään syrjäytymisvaarassa olevien nuorten ohjaamista palveluiden piiriin.

41 https://www.kuntaliitto.fi/sites/default/files/media/file/Lastensuojelun%20kuntakyselyn%20keskeisimm%C3%A4t%20tulokset%20raportti%2001022018_LIITE_.pdf

42 https://www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelun-keskusliitto/mitakuuluulastensuojelu2_19.8.pdf

43 https://www.oikeusasiamies.fi/fi_FI/-/sosiaalityontekijoiden-kohtuuton-tyotaakka-vaarantaa-sijaishuollon-valvonnan-ja-kodin-ulkopuolelle-sijoitetun-lapsen-oikeuksien-toteutumisen

44 https://www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelun-keskusliitto/jalkihuolto_kannanotto_12_10klo14_.pdf

45 http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74483/Toimiva%20lastensuojelu%20loppuraportti_final_19062013.pdf?sequence=1&isAllowed=y

46 <https://thl.fi/fi/-/lastensuojelun-laitoksista-valtaosa-on-jo-yksityisia-yrityksia>

47 <https://www.okv.fi/fi/tiedotteet-ja-puheenvuorot/491/tarkastukset-kertoivat-karusta-arjesta-rakenteelliset-ongelmat-lastensuojelun-uhkana/>

48 <https://thl.fi/en/web/sukupuolten-tasa-arvo/hyvinvointi/hyvinvointi-ja-terveyserot/syrjailyminen>

Kuntien itsehallinto sekä alueellinen yhdenvertaisuus

Pitkään jatkuneen sote-uudistuksen yhteydessä on kiinnitettävä erityistä huomiota perus- ja ihmisoikeuksien turvaamiseen muuttuvassa tilanteessa. Esimerkiksi kielellisten oikeuksien toteutuminen ja oman kielen käyttämisen takaaminen ovat keskeisiä kysymyksiä tulevien uudistusten yhteydessä.

Perustuslain yhdenvertaisuusperiaatteen mukaisesti palvelujen on oltava saatavilla myös haja-asutusalueilla, kohtuullisten etäisyyksien päässä asutuskeskuksista. Tällaisia palveluita ovat erityisesti terveyden ja sairauden hoitoon, sosiaalipalveluihin ja yleiseen turvallisuuteen liittyvät palvelut, kuten poliisi ja palokunta. Toimiva joukkoliikenne ja muut kuljetuspalvelut ovat osa palvelukokonaisuutta.

Esimerkiksi lähisuhdeväkivaltaa kokeneelle kunnat tarjoavat palveluja ja tukitoimintaa hyvin eri tavoin eri puolilla Suomea. Riittävä erityisosaaminen ja kokonaisvastuu palveluista puuttuvat monin paikoin. Myöskään turvakoteja ei ole kaikilla alueilla, ja erikielisiä ja kulttuuritaustaisia palveluita on tarjolla vaihtelevasti. Siksi esimerkiksi lähisuhdeväkivallan ehkäisemiseen tarvitaan toimivat ja pysyvät rakenteet. Hallitus käynnistikin marraskuussa 2018 selvityksen lähisuhdeväkivallan vastaisen työn organisoinnista tulevassa sote-rakenteessa.⁴⁹

Palvelu- ja tukitoiminnan järjestelyn lisäksi naiseen kohdistuvaan väkivaltaan pitäisi puuttua entistä voimakkaammin myös lainsäädännön keinoin. Esimerkiksi seksuaalirikoslainsäädäntöä on tarkasteltava kokonaisuudessaan ja uudistettava muun muassa lisäämällä suostumuksen puute raiskauksen tunnusmerkistöön.

Sote-uudistuksessa valtionohjauksella on varmistettava, että kaikkien perusoikeudet toteutuvat ja että eri palvelut sovitetaan yhteen asiakaslähtöisesti. Tavoitteena on oltava kansa-

laisten yhdenvertaisuuden edistäminen valtion rahoittamissa palveluissa. Yhdenvertaisuus palveluissa on taattava niin eri alueiden välillä kuin niiden sisälläkin eri väestöryhmien kesken ja eri ryhmien sisällä.

Suosituks

- Edistetään erityisesti haja-asutusalueilla kansalaisten palveluiden saatavuuden yhdenvertaisuutta.
- Turvataan kielellisten oikeuksien toteutuminen ja oman kielen käyttämisen mahdollisuus sote-uudistusten yhteydessä. Erityisesti kiinnitettävä huomiota ruotsin kielen asemaan kansalliskielenä.
- Kehitetään lähisuhdeväkivaltaa kokeneiden palveluita ja taataan riittävä erityisosaaminen eri puolilla Suomea.
- Puututaan naiseen kohdistuvaan väkivaltaan myös lainsäädännön keinoin muun muassa uudistamalla seksuaalirikoslainsäädäntöä.

Osallisuus - kaikki samanarvoisia, kaikilla samat oikeudet

Perus- ja ihmisoikeudet kuuluvat perustuslain mukaisesti kaikille yhdenvertaisesti. Oikeudet eivät kuitenkaan toteudu kaikkien osalta samalla tavoin. Kaikki eivät ole tai eivät koe olevansa osallisia yhteiskunnassa tai saavansa osallistua siihen yhdenvertaisesti.

Saamelaisilla alkuperäiskansana, romaneilla, viittomakielisillä ja muilla ryhmillä on erityinen oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan.

Saamelaisten itsemääräämisoikeutta sekä itsehallintoa ja osallisuutta heidän kieltään ja kulttuuriaan koskevissa asioissa pitää vahvistaa entisestään saamelaisten kotiseutualueella. Muun muassa saamelaisten perinteiseen poronhoitoon ja elintapaan liittyvään maankäyttöön, luonnonvarojen hyödyntämiseen ja elinkeinoihin vaikuttavassa toiminnassa saamelaisten pitää pystyä tehokkaasti, oikea-aikaisesti ja

⁴⁹ https://stm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/ministerit-mykkanen-ja-saarikko-haluavat-tehostaa-lahisuhdevakivallan-ehkaisemista?fbclid=IwAR0vIxa0Nx5C4oVU9FTDtA6wPy4zETxIJBmiwxFmI5ALL5R-FY7kJV6MxwaE

tosiasiallisesti vaikuttamaan heitä koskevaan päätöksentekoon. Samalla vapaan ja tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen periaatteen (Free, prior and informed consent, FPIC) on toteuduttava. Myös saamelaisten itsehallintoon liittyvää lainsäädäntöä on kehitettävä yhteistyössä saamelaisten kanssa entistä vahvemmin.

Vuonna 2015 voimaan tulleesta viittomakielilaista huolimatta tietoisuus viittomakielistä on edelleen heikko, ja erityisesti suomenruotsalainen viittomakieli on uhanalainen kieli. Myös Suomessa puhuttu romanikieli on uhanalainen.⁵⁰

Yhteiskunnan jäsenillä täytyy olla mahdollisuus osallistua yhteiskunnan prosesseihin dialogin ja erilaisten osallistumismuotojen kautta. Tällä hetkellä puutteita on niin lasten, nuorten, iäkkäiden, vammaisten henkilöiden kuin vähemmistöjenkin osallisuudessa ja osallistumisoikeuksien toteutumisessa. Mahdollisuuksia osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnallisiin prosesseihin tarjoavat esimerkiksi erilaiset hallinnon verkkosivustot, kuten otakantaa.fi, lausuntopalvelu.fi, kuntalaisaloite.fi ja kansalaisaloite.fi, jotka on muiden osallistumissivustojen kanssa ansiokkaasti linkitetty loppuvuonna 2018 demokratia.fi-sivustolle. Muun muassa kyseisiä sivustoja pitää jatkossa kehittää niin, että niiden avulla saataisiin ensikäden tietoa kansalaisten kokemista perus- ja ihmisoikeusongelmista ja löydettäisiin uusia innovatiivisia ja käyttökelpoisia ratkaisuja päättäjille.

EU:n perusoikeusvirasto tekee vuonna 2019 Fundamental Rights Survey -tutkimuksen, joka tarkastelee perusoikeuksien toteutumista kaikissa EU-maissa. Sen rinnalla ensimmäistä kertaa tehtävän Suomen kansallisen perusoikeusbarometrin tarkoituksena on täydentää tutkimusta väestöryhmäkohtaisella otannalla. Väestöryhmiksi on valittu kolme kieliryhmää (ruotsin-, venäjän- ja arabiankieliset) sekä vammaiset henkilöt. Barometrillä selvitetään muun muassa kyseisten ryhmien näkemyksiä, koke-

muksia ja tietoisuutta perus- ja ihmisoikeuksista ja niiden toteutumisesta Suomessa.⁵¹

Prosessien lisäksi suomalaisen yhteiskunnan toimintakulttuurit vaativat kehittämistä niin, että heikkoäänisimmätkin saisivat näkemyksensä esille ja että kaikilla olisi mahdollisuus vaikuttaa heitä koskevaan päätöksentekoon niin halutesaan. Myös ulkomaalaisten osallistumismahdollisuuksia yhteiskunnan toimintaan pitää kehittää nykyisestään. Lisäksi vammaisten henkilöiden ja eri vähemmistöjen oikeuksia olisi vahvistettava kuulemalla heitä yksilöinä.

Suosituks

- Parannetaan saamelaisten itsemääräämisoikeutta sekä tosiasiallisia vaikutusmahdollisuuksia päätöksentekoon kunnioittaen vapaan, tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen periaatetta.
- Tehostetaan eri ryhmien kielen ja kulttuurin ylläpitämisen mahdollisuuksia sekä kehitetään viittomakielilain toteutumisen seurantaa.
- Vahvistetaan entisestään yhteiskunnan osallistumisprosesseja ja osallistavia toimintakulttuureja.

51 <https://oikeusministerio.fi/hanke?tunnus=OM040:00/2018>

50 <https://bit.ly/2Ewcgnl>

6 Vammaisten henkilöiden oikeudet

Vammaisten henkilöiden oikeuksien edistäminen, suojeleminen ja seuranta

Suomen kansalliselle ihmisoikeusinstituutiolle (Ihmisoikeuskeskus, ihmisoikeusvaltuuskunta sekä eduskunnan oikeusasiamies yhdessä) on osoitettu lakisääteinen tehtävä edistää, suojella ja seurata YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen (CRPD)⁵² täytäntöönpanoa.

Ihmisoikeusvaltuuskunnan alaisuudessa toimii pysyvänä jaostona vammaisten ihmisoikeuskomitea (VIOK).⁵³ VIOK voi tehdä esityksiä ja esittää näkemyksiään eduskunnan oikeusasiamiehelle ja Ihmisoikeuskeskukselle siitä, miten ne voivat kehittää vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumista ja sopimuksen täytäntöönpanoa.

Vammaisten henkilöiden sosioekonomisen aseman parantaminen

Vammaisten henkilöiden koulutus, työllisyys ja toimeentulo ja sen kautta varallisuustaso ovat usein muita alhaisemmalla tasolla.⁵⁴ Vammaisten henkilöiden koulutuksen tukemiseen on suunnattava resursseja, jotta vammaiset henkilöt voivat yhdenvertaisesti muiden kanssa suorittaa esimerkiksi ammattiin valmistavia opintoja. Lisäksi tarvitaan vammaisten henkilöiden työllisyyttä parantavia toimenpiteitä. Parempi

toimeentulo edistää osallisuutta yhteiskunnassa ja ehkäisee syrjäytymistä. Työssäkäynnin pitäisi olla vammaiselle henkilölle ensisijainen toimeentulon lähde, ei eläkkeen. Esimerkiksi kehitysvammaisista vain murto-osa käy palkkatöissä. Monet osallistuvat työtoimintaan (ml. avotyötoiminta, päivätyötoiminta tai vastaava).⁵⁵

Sosiaaliturvalainsäädännön uudistuksissa on otettava huomioon, että erityisesti vammaiset henkilöt joutuvat maksamaan useita erilaisia asiakasmaksuja. Itse maksettavien palveluiden ja tarvikkeiden määrä on lisääntynyt, samalla kun niiden hinnat ovat nousseet. Esimerkiksi kuntoutuksen ja terveydenhuollon matkojen omavastuut ovat nousseet viidessä vuodessa yli kolminkertaisiksi. Sosiaaliturvassa on oltava enemmän joustavuutta, jotta vammaisella henkilöllä olisi paremmat mahdollisuudet esimerkiksi osa-aikatyöhön. Eläke pitäisi voida jättää nykyistä joustavammin lepäämään.

Suosituksukset

- Selvitetään vammaisten henkilöiden asiakasmaksujen ja omavastuuosuuksien kasaantuvat vaikutukset vammaisten henkilöiden sosioekonomiseen asemaan ja vähennetään niiden haitallisia seurauksia.
- Parannetaan erilaisin keinoin vammaisten henkilöiden koulutustasoa ja työmarkkinaosallisuutta.

52 <https://verneri.net/yleis/ykn-vammaissopimus>

53 <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/vammaisten-henkiloiden-oikeudet/ihmisoikeuskeskuksen-tyo-vammais/vammaisten-ihmisoikeuskomitea-vi/>

54 <https://thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/eri-arvoisuus/vahemmistot/vammaisuus>

55 <https://verneri.net/yleis/tyo>

Esteettömyys ja saavutettavuus

Esteettömyys ja saavutettavuus ovat keskeisiä edellytyksiä vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumiseksi. Laiminlyönnit esteettömyydessä ja saavutettavuudessa ovat syrjintää.⁵⁶ Palveluiden ja järjestelmien esteettömyyttä ja saavutettavuutta on edistettävä laaja-alaisesti ja pitkäjänteisesti, jotta vammaisten henkilöiden osallisuus yhteiskunnassa toteutuu yhdenvertaisesti muiden kanssa. Huomiota on kiinnitettävä etenkin YK:n vammaisyleissopimuksen esteettömyyttä ja saavutettavuutta koskevien velvoitteiden toimeenpanoon liittyviin ongelmiin. Tarvittaessa esteettömyyttä ja saavutettavuutta koskevaa säätelyä on arvioitava uudelleen.

Suomen on tuettava nykyistä kunnianhimoisemmin myös eurooppalaista esteettömyyslainsäädäntöä. Uudistusten yhteydessä on varmistettava, että esteettömyyden ja saavutettavuuden osalta säilytetään vähintään jo saavutettu kansallinen taso.

Suosituks

- Edistetään laajamittaisesti esteettömyyttä ja saavutettavuutta kaikilla yhteiskunnan osa-alueilla.
- Tuetaan nykyistä kunnianhimoisemmin eurooppalaista esteettömyyslainsäädäntöä.

⁵⁶ <https://www.syrjinta.fi/vammaisselvitys>

Osallisuus

Vammaisjärjestöjen kanssa yhteistyössä on selvitettävä, miten YK:n vammaisyleissopimuksen osallistamisvelvoitetta (CRPD artikla 4.3⁵⁷) käytännössä toteutetaan kansallisella tasolla, mukaan lukien vammaisten lasten osalta. Vammaisten henkilöiden asema on erittäin heikko omien palveluiden järjestämisessä. Tilannetta on parannettava erityisesti palveluiden kilpailuttamisessa, sillä vammaisilla henkilöillä ei ole vaikutusmahdollisuuksia kilpailutuksilla hankittuihin palveluihin. Vammaisten henkilöiden oikeussuoja ja asianosaisasema on turvattava kaikissa markkinaehtoisissa palveluissa.

Suosituks

- Kehitetään uusia toimintamutoja, jotka mahdollistavat vammaisten henkilöiden, mukaan lukien lapset, kattavan osallistamisen yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa.
- Vahvistetaan vammaisten henkilöiden asianosaisasemaa vammaispalveluissa, mukaan lukien markkinaehtoisissa palveluissa.

⁵⁷ "Laadittaessa ja toimeenpantaessa lainsäädäntöä ja politiikkoja, joilla tätä yleissopimusta pannaan täytäntöön, sekä muissa vammaisia henkilöitä koskevissa päätöksentekoprosesseissa sopimuspuolten tulee neuvotella tiiviisti vammaisten henkilöiden kanssa ja aktiivisesti osallistaa heidät, mukaan lukien vammaiset lapset, heitä edustavien järjestöjen kautta." https://www.ykliitto.fi/sites/ykliitto.fi/files/vammaisten_oikeudet_2016_net.pdf

7 Vanhusten oikeudet

Vanhusten oikeuksien toteutuminen

Vanhusten oloissa ja kohtelussa ilmenneet vakavat puutteet esimerkiksi hoivakodeissa eri puolilla maata ovat herättäneet paljon keskustelua ja huolta julkisuudessa alkuvuodesta 2019. Eduskunnan oikeusasiamiehen mukaan vanhusten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisessa on ollut useita ongelmakohtia jo aiemmin. Vanhusten laitosasumisessa ja palveluasumisessa on puutteita muun muassa ravinnon saannissa, hygienian hoidossa, vaippojen vaihdossa ja ulkoilussa. Vanhustenhuollossa käytettävien itsemääräämisoikeuden rajoittamistoimenpiteiden olisi perustuttava lakiin, mutta vaadittava säädöspohja puuttuu kuitenkin edelleen.⁵⁸

lökkäät ihmiset eivät välttämättä pääse asumispalvelujen asiakkaaksi, vaikka he eivät enää selviytyisi omassa kodissa palvelujenkaan varassa. Viranomaiset eivät aina tee asumispalveluista hallintopäätöstä, jolloin vanhusten oikeusturva ei toteudu, koska he eivät voi hakea muutosta. Samanaikaisesti vanhuksille kotiin järjestettävissä palveluissa on puutteita esimerkiksi turvallisuudessa, ulkoilun mahdollistamisessa ja asiointipalveluissa.⁵⁹

Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen kuntakyselyn mukaan iäkkään väestön hyvinvointia

ja terveyttä edistävään toimintaan panostetaan aiempaa heikommin, kotihoidon riittävydessä on ongelmia eikä palvelua esimerkiksi ole yöaikaan välttämättä tarjolla. Lisäksi erityisosaamista on vanhustalveissa käytettävissä vähemmän kuin ennen, monelle erityistä tukea tarvitsevalle ryhmälle kohdennetaan palveluita aiempaa harvemmin ja määrärahojen riittävyys iäkkään väestön toimintakyvyn tukemiseen on heikentynyt.⁶⁰

Oikeusperustainen lähestymistapa vanhustalveihin

Vanhusten oikeuksien turvaaminen on nähtävä osana perus- ja ihmisoikeuksien suojaamista, valvontaa ja edistämistä kokonaisvaltaisesti ja pitkäjänteisesti. lökkäillä ihmisillä on oikeus arvokkaaseen elämään ja yhdenvertaisiin palveluihin. Perus- ja ihmisoikeudet eivät muutu ihmisen vanhetessa, mutta käytännössä oikeuksien toteutuminen usein heikkenee iän karttuessa.

Vanhustalveita määrittävät ja ohjaavat useat lait ja suositukset.⁶¹ lökkäiden ihmisten palveluiden kehittämisen laatusuositus annettiin viimeksi vuonna 2017, ja se on voimas-

58 <https://www.oikeusasiamies.fi/documents/20184/42383/2017-fi/07c82b12-87ac-4c57-971f-e073ff880d3c>

59 <https://www.oikeusasiamies.fi/documents/20184/42383/2017-fi/07c82b12-87ac-4c57-971f-e073ff880d3c>

60 <https://thl.fi/fi/web/ikaantyminen/toimivat-vanhustalvet/vanhustalvelujen-tila>

61 <https://thl.fi/fi/web/ikaantyminen/toimivat-vanhustalvet/lait-ja-suositukset-vanhustalveista>

sa vuoden 2019 loppuun asti.⁶² Sosiaali- ja terveysministeriön yhdessä Suomen Kuntaliiton kanssa julkaiseman suosituksen tarkoituksena on tukea vanhuspalvelulain toimeenpanoa. Hallitusohjelman kirjauksen pohjalta kehysriihessä huhtikuussa 2017 täsmennettiin, että laatusuosituksella haetaan julkiseen talouteen noin 33,5 miljoonan euron säästöä vuoden 2019 loppuun mennessä.⁶³ Laatusuosituksen teemoina ovat muun muassa asiakkaiden terveyden ja toimintakyvyn edistäminen, palveluohjaus, laatu ja teknologian hyödyntäminen.

Sosiaali- ja terveysministeriö julkisti helmikuussa 2019 erillisen ohjelman, jossa on listattu 25 toimenpidettä, joilla halutaan varmistaa vanhusten palveluiden laatu. Listassa sitoudutaan muun muassa valvontaviranomaisten resurssien vahvistamiseen nopeasti, kirjaamaan palveluntuottajia koskevaan lainsäädäntöön tuntuva sanktio toistuvista laiminlyönneistä, päivittämään ikäihmisiä koskevat laatusuositukset konkreettisemmiksi ja jatkamaan päättäjätasolla yhteiskunnallista arvokeskustelua vanhusten hoidosta.⁶⁴

62 http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/80132/06_2017_Laatusuositusjulkaisu_fi_kansilla.pdf?sequence=1&isAllowed=y

63 <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20120980>

64 <https://stm.fi/documents/1271139/12039326/25+toimenpidetta+vanhusten+asumispalvelujen+parantamiseksi/6f6a6c42-db2f-604d-d234-e9858e639093/25+toimenpidetta+vanhusten+asumispalvelujen+parantamiseksi.pdf>

Tiedon, seurannan ja valvonnan kehittäminen

Vanhusten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta ja edistämisen kehittämisestä tarvitaan yhä lisää tietoa ja samalla jo olemassa olevaa tietoa on koottava yhteen. Myös muun muassa vanhusten asumispalveluyksiköiden tarkastuksia on lisättävä nykyisestä.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia ja Ihmisoikeuskeskus saivat eduskunnalta ikäihmisten oikeuksien valvontaan ja edistämiseen tarkoitetun määrärahan vuodelle 2019. Oikeusasiamiehen kanslia vahvistaa lisärahoituksella muun muassa vanhuspalveluiden valvontaa ja tarkastuksia laitoksissa. Ihmisoikeuskeskus kohdentaa vuoden 2019 aikana voimavaroja vanhusten oikeuksien edistämiseen yhteistyössä oikeusasiamiehen kanssa ja esimerkiksi kerää yhteistyötahojen kanssa tietopohjaa vanhusten oikeuksien toteutumisesta, vahvistaa alan toimijoiden välistä yhteistyötä ja koordinaatiota sekä edistää yritysvastuuta vanhusten oikeuksiin liittyvissä kysymyksissä.

Suositukset

- Turvataan iäkkäiden henkilöiden oikeus arvokkaaseen elämään ja yhdenvertaiseen palveluihin.
- Vahvistetaan edelleen vanhusten oikeuksien edistämistä ja niiden toteutumisen valvontaa.
- Taataan eduskunnan oikeusasiamiehelle ja Ihmisoikeuskeskukselle myönnetty rahoitus vanhusten oikeuksien valvontaa ja edistämistä varten myös jatkossa.

8 Tulevaisuuden teemat - täällä jo tänään

Digitalisaation, tekoälyn ja kybermaailman perus- ja ihmisoikeushaasteita

Yhteiskuntaa digitalisoidaan nopeassa tahdissa. Digitalisaatiolla on selkeitä hyötyjä ja tuottavuutta lisääviä ulottuvuuksia, mutta siihen liittyy myös monia eri käyttäjäryhmiä koskettavia perus- ja ihmisoikeushaasteita. Huomiota onkin kiinnitettävä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen digitalisaatiossa yleisesti, ja erityisesti esteettömyyden ja saavutettavuuden ulottuvuuksiin kaikkien eri käyttäjäryhmien osalta. Esteettömyys- ja saavutettavuuskysymysten ohella kansalaisten yhdenvertaisuuteen vaikuttaa monella ulottuvuudella ilmenevä digikuilu.

Yhteiskunnan digitalisaation lisääntyessä jää haasteeksi kansalaisten yhdenvertainen pääsy digitalisoidun yhteiskunnan palveluiden, etuuksien ja velvoitteiden piiriin. Yhä enemmän pitäisi pohtia sitä, kuka kantaa vastuun kansalaisten yhdenvertaisuudesta ja miten digikuilun kapenemista voidaan edistää.

Digitalisaation ohella tekoäly, robotiikka, koneoppiminen ja algoritmit ja niiden monet sovellusmahdollisuudet arkipäiväistyvät vauhdilla.⁶⁵ Niiden tarjoamien hyötyjen kääntöpuolena huolta aiheuttavat perus- ja ihmisoikeuksien osalta tietoturvallisuus, tietosuojaja yksityisyys, joihin on kiinnitettävä yhä enemmän huomiota.⁶⁶

Kyberhyökkäykset, haittaohjelmat, palvelunestohyökkäykset ja erilaiset informaatiovaikuttamisen muodot lisääntyvät jatkuvasti digitalisaation lisääntyessä. Lainsäädäntöä ja toimintaympäristöä joudutaan kehittämään yhteiskunnan toimivuuden varmistamisen, rikollisuuden torjunnan ja turvallisuusviranomaisten tiedustelutarpeiden vuoksi. Tiedustelulainsäädännöllä⁶⁷ joudutaan puuttumaan esimerkiksi kansalaisten yksityisyyden ja yksityisen viestin suojaan. Onkin tärkeää, että tiedustelun rajoitukset on tarkasti määritelty laissa ja kansalaisen oikeussuoja ja valvonta on riippumatonta, läpinäkyvää ja tehokasta.

Euroopan neuvosto julkaisi vuoden 2018 lopulla eettisen peruskirjan tekoälyn käytöstä oikeuslaitoksissa.⁶⁸ Vuoden 2019 alussa neuvosto hyväksyi julistuksen, joka käsittelee yleisemmin algoritmien manipulatiivisia käyttömahdollisuuksia. Julistuksessa kehoitetaan jäsenmaita vastaamaan siihen teknologisen kehityksen luomaan riskiin, että yksilöt eivät voi muodostaa vapaasti mielipiteitään ja tehdä päätöksiä itsenäisesti ja että he voivat joutua manipulaation kohteeksi.⁶⁹ Euroopan neuvoston puheenjohtajana Suomi järjesti helmikuussa 2019 tekoälyn ja ihmisoikeuksiin keskittyneen konferenssin,

⁶⁵ <https://vm.fi/tietopoliittinen-selonteko>

⁶⁶ <https://fra.europa.eu/en/theme/information-society-privacy-and-data-protection>

⁶⁷ https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/tiedustelulait.aspx

⁶⁸ <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>

⁶⁹ https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=090000168092dd4b

jonka loppupäätelmien keskeisin viesti oli, että tekoälyn ihmisoikeuslottuvuoksista tarvitaan lisää tutkimustietoa ja tekoälyn kehitykseen liittyen tarvitaan lisää läpinäkyvyyttä sekä sidosryhmien välistä yhteistyötä.⁷⁰

Suosituks

- Tehostetaan esteettömyyden, saavutettavuuden ja yhdenvertaisuuden huomiointia digitalisaatiohankkeissa.
- Varmistetaan tietoturvallisuuden, tietosuoja ja yksityisyyden turvaaminen digitalisaation, mutta myös uusien teknologioiden käyttöönotossa ja hyödyntämisessä.

Mediakentän muutos - medialukutaito, disinformaatio ja valeuutiset

Sananvapaus on kaikille kuuluva perusoikeus ja demokraattisen oikeusvaltion perusta. Se on edellytys päätöksenteon avoimuudelle, ja se lisää luottamusta yhteiskunnassa. Sananvapauden kuuluu ilmaisunvapauden lisäksi oleellisesti myös yleisön oikeus saada tietoa.

Mediakenttä on nykyisin yhä moninaisempi ja tietoa jaetaan yhä enemmän monenlaisten sosiaalisen median kanavien ja muiden verkossa toimivien kanavien kautta. Tiedonvälitys ei ole enää vain vastuullisten ja muun muassa Julkisen sanan neuvoston journalistin ohjeita⁷¹ noudattavien medioiden käsissä, mikä on vaikeuttanut tiedon lähteiden tarkistamista ja toisaalta monimutkaistanut tiedonvälittämiseen liittyviä vastuu- ja valvontakysymyksiä. Vihapuheeseen ja radikalisoitumiseen kannustavaa disinformaatiota levitetään etenkin sosiaalisessa mediassa.

Lähdekritiikki, medialukutaito ja mediaosaaminen ovatkin entistä tärkeämpiä kansalaistaitoja moninaisessa mediakentässä ja tietotulvan kyllästävässä yhteiskunnassa. Luotettavan tiedon erottaminen epäluotettavasta ja kriittinen suhtautuminen eri lähteisiin ja niiden sisältämään tietoon on välttämätöntä. Verovaroin toimivalla Yleisradiolla on tässä työssä keskeinen rooli sen ohjelmatoiminnan ja sisältöjen eettisten ohjeiden sekä muiden vastuullisuuslinjauksen mukaisesti.⁷² Myös koulutusta mediaan ja tiedonvälitykseen liittyvistä kysymyksistä on lisättävä.⁷³ Huoltajien ja kasvattajien vastuu korostuu yhä nuorempien lasten käyttäessä ja tuottaessa tietoa verkossa ja sosiaalisessa mediassa. Alustan ja sivuston ylläpitäjän vastuu ylilyönneistä ja tiedon laadusta ei ole aina selvää kaikille osapuolille. Myös ylläpitäjän henkilöllisyys voi olla tuntematon, tai ylläpitäjä ei kanna vastuutaan.

Suositus

- Kehitetään medialukutaitoa sekä lähdekritiikkiä ja lisätään niihin liittyvää koulutusta.

72 <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2017/11/20/ylen-ohjelmatoiminnan-ja-sisaltojen-eettiset-ohjeet>

73 <http://www.koulukino.fi/disinformaatio-vihapuhe-ja-mediakasvatuksen-keinot-hanke>

70 <https://www.coe.int/en/web/portal/-/artificial-intelligence-helsinki-conference-conclusions>

71 https://www.jsn.fi/journalistin_ohjeet/

Ihmisoikeusvaltuuskunnan suositukset perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseksi hallituskaudella 2019-2023

Ihmisoikeusvaltuuskunnan kannanotot (2016-2018)

- Naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan vastaisen työn rahoitusta ja koordinaatiota parannetaan.
- Translaki uudistetaan kokonaisuudessaan ja vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä poistetaan laista.
- Turvapaikanhakijoiden oikeussuoja palauteaan muun muassa valitusaikojen ja oikeusavun saamisen osalta vuoden 2016 ulkomalaislain muutoksia edeltäneeseen muotoon.

Perus- ja ihmisoikeudet päätöksenteossa

- Alue- ja paikallistason hallinnon sitoutumista perus- ja ihmisoikeuksien toteuttamiseen edistetään ulottamalla perus- ja ihmisoikeuskoordinaatio ja sen edellyttämät rakenteet myös alue- ja paikallistasolle.
- Lainvalmistelun tietopohjaa vahvistetaan kirjoittamalla perus- ja ihmisoikeuskysymysten tutkimustarpeita ja rahoittamalla tutkimuksia valtioneuvoston tutkimusvaroista.
- Tietopohjaa vahvistetaan myös kehittämällä dialogia ja lisäämällä päätöksentekoa tukevaa osallisuutta eri väestöryhmien osalta.
- Lainvalmistelijoiden perus- ja ihmisoikeusosaamista vahvistetaan koulutuksella.
- Lainsäädännön, erilaisten viranomaishankkeiden sekä valtion ja kuntien tulo- ja menoarvioiden perus- ja ihmisoikeusvaikutusten etukäteisarviointia tehostetaan ja kielteisten vaikutusten kasaantumiseen kiinnitetään erityistä huomiota.
- Lainsäädännön arviointineuvoston toiminnassa kiinnitetään aiempaa enemmän huomiota myös perus- ja ihmisoikeuskysymyksiin.

Perus- ja ihmisoikeuksien edistäminen, seuranta ja valvonta

- Perus- ja ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta lisätään kaikilla hallinnon tasoilla.
- Kehitetään ja julkaistaan esteetöntä ja saavutettavaa perus- ja ihmisoikeustietoa eri kielillä sekä eri kommunikaatiokeinoille ja -tavoille soveltuvana.
- Tarkastellaan perus- ja ihmisoikeuksia edistävien, seuraavien ja valvovien toimijoiden resurssi- ja toimivaltakysymyksiä ja vahvistetaan niiden toimintamahdollisuuksia.

Yhdenvertaisuus, eriarvoisuus ja osallisuus

- Laajennetaan yhdenvertaisuusvaltuutetun toimivalta kattamaan työelämän syrjintätapaukset ja tehostetaan työelämässä ja koulutuksessa tapahtuvan syrjinnän ehkäisemistä.
- Kehitetään uusia keinoja antisemitismiin ja islamofobiaan pohjautuvan viharikollisuuden torjuntaan ja toteutetaan valtioneuvoston vihapuhetta käsittelevän työryhmän ehdotukset laajamittaisesti.
- Ryhdytään toimiin yleisen kieli-ilmapiiirin parantamiseksi ja tuetaan vähemmistöjen ja vähemmistökielten näkyvyyttä yhteiskunnassa. Erityisesti kiinnitettävä huomiota ruotsin kielen asemaan kansalliskielenä.
- Taataan riittävä toimeentulo kaikille nostamalla perusturvan tasoa.
- Vähennetään lapsiperheköyhyttä tarkastelemalla muun muassa sosiaali- ja työttömyysturvan leikkauksista lapsiperheille kasaantuvia vaikutuksia kriittisesti ja kehittämällä korjauskeinoja.
- Ryhdytään välittömiin toimiin lastensuojel-

lun ammattihenkilöstön määrän ja laadun varmistamiseksi.

- Kehitetään lastensuojelun viranomaisvalvontaa ennakkolisemmaksi ja ennaltaehkäiseväksi reaktiivisuuden sijaan.
- Taataan riittävät mielenterveyspalvelut (myös ehkäisevien toimien osalta) lapsille ja nuorille koko maassa ja edistetään syrjäytymisvaarassa olevien nuorten ohjaamista palveluiden piiriin.
- Edistetään erityisesti haja-asutusalueilla kansalaisten palveluiden saatavuuden yhdenvertaisuutta.
- Turvataan kielellisten oikeuksien toteutuminen ja oman kielen käyttämisen mahdollisuus sote-uudistusten yhteydessä. Erityisesti kiinnitettävä huomiota ruotsin kielen asemaan kansalliskielenä.
- Kehitetään lähisuhdeväkivaltaa kokeneiden palveluita ja taataan riittävä erityisosaaminen eri puolilla Suomea.
- Puututaan naiseen kohdistuvaan väkivaltaan myös lainsäädännön keinoin muun muassa uudistamalla seksuaalirikoslainsäädäntöä.
- Parannetaan saamelaisten itsemääräämisoikeutta sekä tosiasiallisia vaikutusmahdollisuuksi päätöksentekoon kunnioittaen vapaan, tietoon perustuvan ennakkosuostumuksen periaatetta.
- Tehostetaan eri ryhmien kielen ja kulttuurin ylläpitämisen mahdollisuuksia sekä kehitetään viittomakielilain toteutumisen seuranta.
- Vahvistetaan entisestään yhteiskunnan osallistumisprosesseja ja osallistavia toimintakulttuureja.

Vammaisten henkilöiden oikeudet

- Selvitetään vammaisten henkilöiden asiakasmaksujen ja omavastuuosuuksien kasaantuvat vaikutukset vammaisten henkilöiden

sosioekonomiseen asemaan ja vähennetään niiden haitallisia seurauksia.

- Parannetaan erilaisin keinoin vammaisten henkilöiden koulutustasoa ja työmarkkinaosallisuutta.
- Edistetään laajamittaisesti esteettömyyttä ja saavutettavuutta kaikilla yhteiskunnan osaluilla.
- Tuetaan nykyistä kunnianhimoisemmin eurooppalaista esteettömyyslainsäädäntöä.
- Kehitetään uusia toimintamutoja, jotka mahdollistavat vammaisten henkilöiden, mukaan lukien lapset, kattavan osallistamisen yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa.
- Vahvistetaan vammaisten henkilöiden asianosaisasemaa vammaispalveluissa, mukaan lukien markkinaehtoisissa palveluissa

Vanhusten oikeudet

- Turvataan iäkkäiden henkilöiden oikeus arvokkaaseen elämään ja yhdenvertaisiin palveluihin.
- Vahvistetaan edelleen vanhusten oikeuksien edistämistä ja niiden toteutumisen valvontaa.
- Taataan eduskunnan oikeusasiamiehelle ja Ihmisoikeuskeskukselle myönnetty rahoitus vanhusten oikeuksien valvontaa ja edistämistä varten myös jatkossa.

Tulevaisuuden teemat - täällä jo tänään

- Tehostetaan esteettömyyden, saavutettavuuden ja yhdenvertaisuuden huomioimista digitalisaatiohankkeissa.
- Varmistetaan tietoturvallisuuden, tietosuojan ja yksityisyyden turvaaminen digitalisaation, mutta myös uusien teknologioiden käyttöönotossa ja hyödyntämisessä.
- Kehitetään medialukutaitoa sekä lähdekritiikkiä ja lisätään niihin liittyvää koulutusta.

IHMISOIKEUSKESKUS
MÄNNISKORÄTTSCENTRET
HUMAN RIGHTS CENTRE

00102 Eduskunta, Helsinki
www.ihmisoikeuskeskus.fi

00102 Riksdagen, Helsingfors
www.manniskorattscentret.fi